عروض پایهٔ دهم

- نظام آوایی
- خط عروضی
- نکات تقطیع

الگوی واجی

همه‌چیز از زبان آغاز می‌شود. اگر ما زبانی نداشتیم، شعر و نثری هم نداشتیم. زبان یک نظام است که از سه خرده‌نظام **آوایی**، **دستوری** و **معنایی** تشکیل شده است. هدف نظام زبان ایجاد ارتباط است که از طریق گفتار یا نوشتار صورت می‌گیرد، پس زبان دو شکل اصلی دارد: **گفتار** و **نوشتار**.

هر زبان مجموعه صداهایی دارد که دستگاه آوایی آن را می‌سازند و از زبان‌های دیگر متمایز می‌کنند. شما در زبان‌های دیگر (غیر از زبان مادری) چگونگی صدا و تلفظ این صداها را فرامی‌گیرید.

زبان از چه درست شده است؟ از واج. همان‌طور که بدن ما از سلول و طبیعت از اتم و مولکول و علم ریاضی از اعداد. ممکن است ما هر لحظه متوجه واج‌های زبان نباشیم. کوچک‌ترین واحد گفتاری (صوتی) زبان، واج و کوچک‌ترین واحد نوشتاری زبان، حرف است. واج در زبان مثل سلول در بدن انسان یا اتم در نظام طبیعت است. همهٔ واحدهای بعدی از به هم پیوستن واج به وجود می‌آید. **واج کوچک‌ترین واحد صوتی زبان است که معنایی ندارد، اما تمایز معنایی ایجاد می‌کند.** مثلاً در واژهٔ «دار»، اگر «د» را به «ک» تغییر دهیم، معنی کلمه عوض می‌شود و واژهٔ جدیدی به دست می‌آید.

واج‌ها به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. بی‌صدا (صامت): بیشتر واج‌های زبان فارسی بی‌صدا هستند: ش، ت، غ، ف، ر و ...

۲. صدادار (مصوت): مصوت‌ها در زبان فارسی شش تا هستند و به دو دستهٔ کوتاه (ـَ ـِ ـُ) و بلند (آ / ای / او) تقسیم می‌شوند.

نکتهٔ تکمیلی **در زبان فارسی تعداد حروف از تعداد واج‌ها بیشتر است**، چراکه برخی واج‌ها چندین شکل نوشتاری دارند.

واج (صدا)	حرف	مثال
/s/	ث، س، ص	ثمر، سیمان، صبح
/t/	ت، ط	حیات، حیاط
/z/	ز، ذ، ض، ظ	زرد، ذلیل، مریض، غلیظ

واحدهای زبان از کوچک به بزرگ:

واج ← هجا ← واژه ← گروه‌واژه ← جمله ← جملهٔ مرکب ← بند

در سطح زبان، واج‌ها به هم می‌چسبند و هجاها را پدید می‌آورند. در اول دبستان با مفهوم هجا یا بخش آشنا شده‌اید. کلمهٔ «مدرسه» را در نظر بگیرید؛ مطابق آنچه در دبستان یاد گرفته‌ای‌م آن را بخش می‌کنیم: مَد / رِ / سِ

این بخش‌ها را کوچک‌تر هم می‌توان کرد. می‌توانیم هر بخش را به واحدهای سازندهٔ آن تقسیم کنیم؛ این بخش‌های سازنده همان واج‌ها هستند: م / ـَ / د / ر / ـِ / س / ـِ

آنچه در بالا می‌بینید، واج‌های کلمهٔ **مدرسه** است؛ این واج‌ها یا صامت‌اند یا مصوت. همان‌طور که گفتیم «ـَ ـِ ـُ» و «آ / ای / او» مصوت‌اند، پس صامت‌ها و مصوت‌های کلمهٔ مدرسه به این شکل است: **ص / م / ص / ص / م / ص / م**

به شکل بالا الگوی واجی می‌گوییم؛ یعنی ما کلمهٔ مدرسه را تا کوچک‌ترین واحد سازندهٔ آن تقسیم کرده‌ایم.

تمرین واژگان زیر را بخش کنید و سپس واج‌های آن را جدا کنید و مطابق نمونه، الگوی واجی آن را بنویسید.

۱	دست	د / ـَ / س / ت	ص / م / ص / ص
۲	کتاب		
۳	می‌خندد		
۴	کشک		
۵	مشهد		
۶	فارسی		
۷	تنها		
۸	پتو		
۹	معمار		
۱۰	گردشگری		
۱۱	بزرگ		

نکات الگوی واجی

نوشتن الگوی واجی کار ساده‌ای است. کافی است کلمه را بخش و هر بخش را به واج‌های سازنده تقسیم کنیم و سپس تعیین کنیم که کدام واج‌ها صامت و کدام واج‌ها مصوت هستند. اما باید به چند نکته توجه کنیم:

۱. همان‌طور که گفتیم تعیین الگوی واجی (و بعد از آن الگوی هجایی) یک عملیات آوایی است و **با شکل گفتاری و تلفظ سروکار دارد نه نوشتار**؛ بنابراین آنچه می‌گوییم و می‌شنویم مهم است، نه آنچه می‌نویسیم:

واژه	صورت تلفظ	الگوی واجی
خواهر	خاهَر	ص / م / ص / م / ص
تو	تُ	ص / م
استخوان	اُستِخان	ص / م / ص / ص / م / ص / م / ص

۲. ساختمان هجا در زبان فارسی از سه حالت خارج نیست:

۲-۱. ص + م ← مثل: تو، با، نا

۲-۲. ص + م + ص ← مثل: باد، سَر، روز

۲-۳. ص + م + ص + ص ← مثل: سَخت، داشت، مَرد

تمرین برای هر ساختمان هجا دو مثال دیگر بنویسید.

تمرین کلمات زیر را در جدول قرار دهید.

کارد - بید - تو - به - چند - ناز - دست - برد - که - میز - ساخت - شک - رو - رخ - داشت - پوست - بد - خشک

ص+ م	ص+ م+ ص	ص+ م+ ص+ ص

۳. در زبان فارسی، هیچ کلمه‌ای با مصوت شروع نمی‌شود. وقتی ابتدای کلمه‌ای «ـَـِـُ» یا «آ / ای / او» می‌شنویم، یعنی در الگوی واجی، پیش از مصوت یک صامت همزه (ء) وجود دارد که شنیده می‌شود اما نوشته نمی‌شود، مانند «ءآب ← ص م ص» در الگوی واجی (و عروضی) باید همزه را در نظر بگیریم. در زبان فارسی همهٔ کلمات با **صامت** آغاز می‌شوند و کلماتی هم که ظاهراً با مصوت‌های کوتاه و بلند آغاز می‌شوند، پیش از مصوت اول، یک همزه دارند. **همزه یکی از صامت‌های زبان فارسی است.**

تمرین با در نظر گرفتن همزه، الگوی واجی کلمات زیر را بنویسید.

ایران	ء / ای / ر / ا / ن	ص / م / ص / م / ص
آتشفشان		
اردبیل		
ابر		
اردک		

نکتهٔ تکمیلی همزه در میان کلمه هم یکی از صامت‌هاست.

کلمه	الگوی واجی
مؤمن	ص / م / **ص** / ص / م / ص
مسئله	
شیء	
مائده	

۴. در زبان فارسی، سه واج «ه / و / ی» وجود دارند که هم نمایندهٔ صامت‌اند و هم مصوّت. برای تشخیص، باید به **تلفظ** آن توجه کرد.

واج	صدای صامت	مثال	صدای مصوت	مثال
ـه / ه	H	هوا	E	میوه
ی	Y	یاس	I	ایران
و	V	ویزا	U	دور

۱۲. ولیکن ماه دارد قصد بالا — فروشد آفتاب از کوه بابل (منوچهری)
۱۳. من اول‌روز دانستم که با شیرین درافتادم — که چون فرهاد باید شست، دست از جان شیرینم (سعدی)
۱۴. هم عقل دویده در رکابت — هم شرع خزیده در پناهت (جمال‌الدین اصفهانی)
۱۵. هرکه تأمل نکند در جواب — بیشتر آید سخنش ناصواب (سعدی)
۱۶. کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد؟ — یک نکته از این معنی، گفتیم و همین باشد (حافظ)
۱۷. آینه گر نقش تو بنمود راست — خود شکن، آیینه شکستن خطاست (زیب‌النسا)
۱۸. من ندانستم از اول که تو بی‌مهر و وفایی — عهد نابستن از آن به که ببندی و نپایی (سعدی)
۱۹. یارم چو قدح به دست گیرد — بازار بتان شکست گیرد (حافظ)
۲۰. بسی تیر و دی‌ماه و اردیبهشت — بیاید که ما خاک باشیم و خشت (سعدی)

پرسش‌های چهارگزینه‌ای دهم

۱. الگوی واجی کدام گزینه درست است؟

۱) آفرینش: م + ص + م + ص + م + ص + م + ص
۲) دوست: ص + م + ص
۳) زرّین: ص + م + ص + ص + م + ص
۴) سؤال: ص + م + م + ص

۲. تعداد واج‌های کدام عبارت بیشتر است؟

۱) دل تنگ مکن
۲) زمستان است
۳) بیچاره دلم
۴) درد بی‌اندازه شد

۳. از بین کلمات زیر، چند کلمه مطابق الگوی واجی «ص + م + ص + م + ص + م» ساخته شده است؟

«کاشانه – عجایب – مدرسه – نگاره – پیشینه – خواننده – شاعره – آینده – امروزه – آسمان»

۱) سه تا
۲) چهار تا
۳) پنج تا
۴) شش تا

۴. تعداد مصوت‌های کدام گزینه کمتر است؟

۱) خالیِ هر لحظه را سرشار باید کرد از هستی
۲) بدین خواری مبین خاکستر سردم
۳) دلم می‌سوزد و کاری ز دستم برنمی‌آید
۴) ببینیم آسمان هرکجا آیا همین رنگ است؟

۵. مصوت‌های بلند در کدام گزینه کمتر است؟

۱) درِ خیر باز است و طاعت، ولیک — نه هرکس تواناست بر فعل نیک
۲) درختی که بیخش بود برقرار — بپرور که روزی دهد میوه بار
۳) اگر هست مرد از هنر بهره‌ور — هنر خود بگوید نه صاحب‌هنر
۴) کسی پیش من در جهان عاقل است — که مشغول خود، وز جهان غافل است

۶. کدام گروه از کلمات همگی با هجای کوتاه شروع شده‌اند؟

۱) میان – سزاوار – رباب
۲) شدّت – مسائل – تبسّم
۳) رحیم – آتش – مدارس
۴) تناور – سوزان – شباهنگ

۷. تعداد هجاهای کدام مصراع بیشتر است؟

۱) به دیدارم بیا هر شب
۲) مبادا چشم خود بر هم گذاری
۳) شب از شب‌های پاییزی‌ست
۴) تو درختی، ناامیدی آتشِ قهار

۸. چند هجا از میان کلمات تک‌هجایی زیر، بلند است؟

«بو – کاش – نه – ما – موج – روز – تب – بم – سر – مار – خوش – آب – باد – سی – گل»

۱) هشت تا
۲) نُه تا
۳) ده تا
۴) یازده تا

۹. تعداد هجاهای کوتاه در کدام بیت بیشتر است؟

۱) یکی میوه‌داری بماند ز من / که نازد همی بار او بر چمن
۲) بشنو این نی چون شکایت می‌کند / وز جدایی‌ها حکایت می‌کند
۳) خوش است اندوهِ تنهایی کشیدن / اگر باشد امید باز دیدن
۴) منزل شب را تو دراز آوری / روز فرورفته تو بازآوری

۱۰. در کدام گزینه، هر سه نوع هجا (کوتاه، بلند و کشیده) دیده نمی‌شود؟

۱) مکن ماها! به بخت خویش ببسند (= بسنده کن) / بدین که‌ت داد یزدان، باش خرسند
۲) بدان منگر که دریا رام باشد / بدان گه بین که بی‌آرام باشد
۳) چرا با من به تلخی همچو هوشی / که با هرکس به شیرینی چو نوشی
۴) همی‌رفت از زمین بر آسمان گرد / تو گفتی خاک با مه راز می‌کرد

۱۱. الگوی واجی «ص + م + ص + م + ص» مطابق هر دو کلمهٔ کدام گزینه است؟

۱) آغاز - پایان ۲) فلک - سپهر ۳) شدت - آسان ۴) راسو - کلاغ

۱۲. در کدام گزینه، واج همزه وجود ندارد؟

۱) آتش است این بانگ نای و نیست باد ۲) زمین شد به‌کردار روشن چراغ
۳) مؤمن ز دست عشق تو زنار برگرفت ۴) ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست

۱۳. در کدام گزینه، واج «ی» به‌صورت صامت به کار رفته است؟

۱) همچنین می‌رو بدین آسودگی ۲) ذره‌ای در دل غم و شادی نماند
۳) هر کسی را راه ندهد پادشاه ۴) پای تا فرق من از حسرت سوخت

۱۴. در همهٔ گزینه‌ها به‌جز ..... «واو» هم به‌صورت صامت به کار رفته است هم مصوت.

۱) بی‌مهر رخت روز مرا نور نمانده‌ست / وز عمر مرا جز شب دیجور نمانده‌ست
۲) هنگام وداع تو ز بس گریه که کردم / دور از رخ تو چشم مرا نور نمانده‌ست
۳) می‌رفت خیال تو ز چشم من و می‌گفت / هیهات از این گوشه که معمور نمانده‌ست
۴) نزدیک شد آن دم که رقیب تو بگوید / دور از رخت این خستهٔ رنجور نمانده‌ست

۱۵. در کدام گزینه، حرف «ه» هم به‌عنوان صامت و هم مصوت آمده است؟

۱) تو می‌گویی که هشیارم ولیکن از میِ غفلت / هنوز اندر سرت مستی‌ست، ای هشیار بیرون کن
۲) اندرین دوران که خلقی پایمال محنت‌اند / گر کسی دارد به نعمت دسترس، آسوده نیست
۳) تو آمدی، همه اندیشه‌ها برفت از دل / به نور روی تو دیدم قفای اندیشه
۴) از اول مهربانی کرد و آنگاه / چو با او مهر ورزیدیم، کین کرد

۱۶. الگوی واجیِ هجای کشیده در کدام گزینه متفاوت است؟ (بدون توجه به قواعد تقطیع)

۱) حدیث دوست نگویم، مگر به حضرت دوست ۲) نشان عهد و وفا نیست در تبسم گل
۳) کمرِ کوه کم است از کمر مور اینجا ۴) صبا به چشم من انداخت خاکی از کویش

۱۷. کدام بیت اشتباه بخش شده است؟

۱) شرح این آتش جان‌سوز نگفتن تا کی / سوختم، سوختم این راز نهفتن تا کی
شر - ح - این - آ - ت - شِ - جان / سو - خ - تم - سو - خ - ت - مین
- سو - ز - ن - گف - تن - تا - کی / - را - ز - ن - هف - تن - تا - کی
۲) آن که بر جانم از او دم‌به‌دم آزاری هست / می‌توان یافت که بر دل ز منش باری هست
آن - کِ - بر - جا - نَ - مَ - زو / می - ت - وان - یا - ف - ت - ک - بر
- دم - ب - د - ما - زا - ری - هست / - دل - ز - م - نش - با - ری - هست
۳) کس در آن سلسله غیر از من و دل بند نبود / یک گرفتار از آن جمله که هستند نبود
کس - د - ران - سل - س - لِ - غی / یک - گ - رف - تا - ر - اَ - زان - جم
- رز - م - ن - دل - بن - د - ن - بود / - لِ - ک - هس - تن - د - ن - بود
۴) نرگسِ غمزه‌زنش این همه بیمار نداشت / سنبل پرشکنش هیچ گرفتار نداشت
نر - گ - س - غم - ز - زَ - نش / سن - ب - لِ - پر - ش - ک - نش
- این - هَ - مِ - بی - ما - ر - ن - داشت / - هی - چ - گِ - رف - تا - ر - ن - داشت

۴۶. کدام کلمه در بیت زیر واج میانجی گرفته است؟

«از شادی وصل و غم هجران بگذر / با هیچ بساز اگر همه می‌طلبی»

۱) هجران ۲) غم ۳) شادی ۴) هیچ

۴۷. کلمهٔ «دعوی» در کدام گزینه واج میانجی گرفته است؟

۱) دعوی درست نیست گر از دست نازنین / چون شربت شکر نخوری زهر ناب را
۲) مرا رواست که دعوی کنم به صدق ارادت / که هیچ در همه عالم به دوست برنگزیدم
۳) بکش چنان‌که توانی که سعدی آن‌کس نیست / که با وجود تو دعوی کند که من هستم
۴) رواست گر نکند یار دعوی یاری / چو بار غم ز دل یار برنمی‌گیرد

۴۸. تعداد رکن‌های کدام بیت کمتر است؟

۱) دگر آن شب است امشب که ز پی سحر ندارد / من و باز آن دعاها که یکی اثر ندارد
۲) عجب دوری و ناخوش روزگاری‌ست / نه بر مردم نه بر دور اعتباری‌ست
۳) دیده گو اشک ندامت شو و بیرون فرما / دیدن دیده چه کار آیدم از دوست جدا؟
۴) من آن مرغم که افکندم به دام صد بلا خود را / به یک پرواز بی‌هنگام کردم مبتلا خود را

۴۹. رکن‌های بیت «نه هر روزی ز نو روید بهاری / نه هر ساعت به دام آید شکاری» در کدام گزینه به‌درستی مشخص شده است؟

۱) U – – / – U – / – – U / – – U / – U – / – – U
۲) U – – – / U – – – / U – – – / U – – U / – – U
۳) U – – – / U – – – / U – – U / – – U – / – – U
۴) U – – – / U – – – / U – – – / – / – U – – – / –

۵۰. چند تا از مصراع‌های زیر به‌صورت سه‌تاسه‌تا جدا می‌شوند؟

الف) در ببست و دشمن اندر خانه بود
ب) فلک جنبش، زمین آرام از او یافت
پ) تن به جان و جان به ایمان زنده کرد
ت) پناهت خداوند خورشید و ماه
ث) دل من کوچک است و غم بزرگ است
ج) نگاری چو در چشم خرم بهاری
چ) اگر من ضعیفم پناهم قوی‌ست

۱) دو تا ۲) سه تا ۳) چهار تا ۴) پنج تا

پاسخنامهٔ تشریحی دهم

۱. **گزینهٔ ۳** بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: آفرینش: ص + م + ص + م + ص + م + ص + م + ص (پیش از مصوت آ، صامت همزه است.) / گزینهٔ «۲»: دوست: ص + م + ص (در پایان کلمه، دو واج وجود دارد.) / گزینهٔ «۴»: سؤال: ص + م + ص + م + ص (در میان کلمه، واج همزه آمده است.)

۲. **گزینهٔ ۴** در این گزینه، ۱۶ واج داریم: د / ـَ / ر / د / ب / ی / ء / ـَ / ن / د / ا / ز / ـِ / ش / ـُ / د
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: دل تنگ مکن: د / ـِ / ل / ت / ـَ / ن / گ / م / ـَ / ک / ـُ / ن ← ۱۲ واج
گزینهٔ «۲»: زمستان است: ز / ـِ / م / ـِ / س / ت / ا / ن / ـَ / س / ت ← ۱۱ واج
گزینهٔ «۳»: بیچاره دلم: ب / ی / چ / ا / ر / ـِ / د / ـِ / ل / ـَ / م ← ۱۱ واج

۳. **گزینهٔ ۲** کلمات کاشانه، نگاره، پیشینه و شاعره مطابق این الگو ساخته شده‌اند.

۴. **گزینهٔ ۲** در این گزینه، ۱۲ مصوت وجود دارد.
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: ۱۵ مصوت / گزینهٔ «۳»: ۱۶ مصوت / گزینهٔ «۴»: ۱۶ مصوت

۵. **گزینهٔ ۳** در این گزینه، فقط دو مصوت بلند وجود دارد. (در کلمات «بگوید» و «صاحب»)

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: ۵ مصوت بلند / گزینهٔ «۲»: ۶ مصوت بلند / گزینهٔ «۴»: ۷ مصوت بلند

۶. **گزینهٔ ۱** در این گزینه، همهٔ کلمات با هجای کوتاه آغاز شده‌اند. (هجای اول کلمهٔ «میان» طبق قاعدهٔ پیاز کوتاه حساب می‌شود.)

در گزینه‌های دیگر، کلمات «شدت»، «آتش» و «سوزان» با هجای بلند شروع شده‌اند.

۷. **گزینهٔ ۴** در این گزینه، ۱۳ هجا وجود دارد.

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: ۸ هجا / گزینهٔ «۲»: ۱۱ هجا / گزینهٔ «۳»: ۸ هجا

۸. **گزینهٔ ۱** کلمات بو، ما، تب، بم، سر، خوش، سی و گل از یک هجای بلند تشکیل شده‌اند.

۹. **گزینهٔ ۴** در این بیت، ۱۰ هجای کوتاه وجود دارد.

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: ۸ هجای کوتاه / گزینهٔ «۲»: ۶ هجای کوتاه / گزینهٔ «۳»: ۶ هجای کوتاه.

۱۰. **گزینهٔ ۳** در این گزینه هجای کشیده وجود ندارد.

۱۱. **گزینهٔ ۱** الگوی واجی هر دو کلمهٔ آغاز و پایان، «ص + م + ص + م + ص» است.

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۲»: سپهر: ص + م + ص + م + ص / گزینهٔ «۳»: شدت: ص + م + ص + ص + م + ص / گزینهٔ «۴»: راسو: ص + م + ص + م

۱۲. **گزینهٔ ۲** در سایر گزینه‌ها کلمات آتش، مؤمن و سؤال دارای واج همزه‌اند.

۱۳. **گزینهٔ ۴** در کلمهٔ «پای»، واج «ی» به‌صورت صامت به کار رفته است. در سایر گزینه‌ها واج «ی» مصوت است.

۱۴. **گزینهٔ ۴**

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: «وز» صامت و «نور» و «دیجور» مصوت / گزینهٔ «۲»: «وداع» صامت و «دور» و «نور» مصوت / گزینهٔ «۳»: «و» صامت و «معمور» مصوت

۱۵. **گزینهٔ ۳** در کلمهٔ «همه»، «ه» به‌صورت صامت و در کلمهٔ «اندیشه» به‌صورت مصوت به کار رفته است.

۱۶. **گزینهٔ ۳** در کلمات «دوست»، «نیست» و «انداخت»، الگوی واجی هجای کشیده ص + م + ص است، درحالی‌که در کلمهٔ «کوه»، الگوی واجی ص + م + ص است.

۱۷. **گزینهٔ ۲** در کلمهٔ «یافت»، واج «ت» را (که صامت دوم پس از مصوت است) نباید به حساب آورد.

۱۸. **گزینهٔ ۱**

شَ	بِ	عا	شِ	قا	نِ	بی	دِل	چِ	شَ	بی	دِ	را	ز	با	شد
U	U	–	U	–	U	–	–	U	U	–	U	–	U	–	–

۱۹. **گزینهٔ ۲** هجای دوم در کلمهٔ «کیمیا»، طبق قاعدهٔ پیاز، کوتاه محسوب می‌شود.

بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: پرنده: U – U، حسودی و مکاتب: U – – / گزینهٔ «۳»: اقتدار، اجتناب و احترام: – U – U (هجای آخر هر سه کشیده است.) / گزینهٔ «۴»: آرامش، رومیزی و فردوسی: – – –

۲۰. **گزینهٔ ۴**

شد	تش	ت	پر	ز	خو	ن	س	یا	وو	ش	ها	و	لی
–	–	U	–	U	–	U	U	–	–	U	–	U	–
یک	تن	ب	پا	ی	مر	د	ی	ای	نا	خ	طر	ن	کرد
–	–	U	–	U	–	∅	U	–	–	U	–	U	U –

۲۱. **گزینهٔ ۱** بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۲»: کتابخانه: U – U – U (هجای آخر کوتاه است.) / گزینهٔ «۳»: اعتماد: – U – U (هجای آخر کشیده است.) / گزینهٔ «۴»: اتصال: – U – U (تشدید دارد.)

۲۲. **گزینهٔ ۴** تقطیع درست بیت بدین‌صورت است: U – – – / U – U – / U – – / U – – – / U – – – / – U ∅

۲۳. **گزینهٔ ۱** الگوی فرشتگان و کتاب‌ها: U – U –

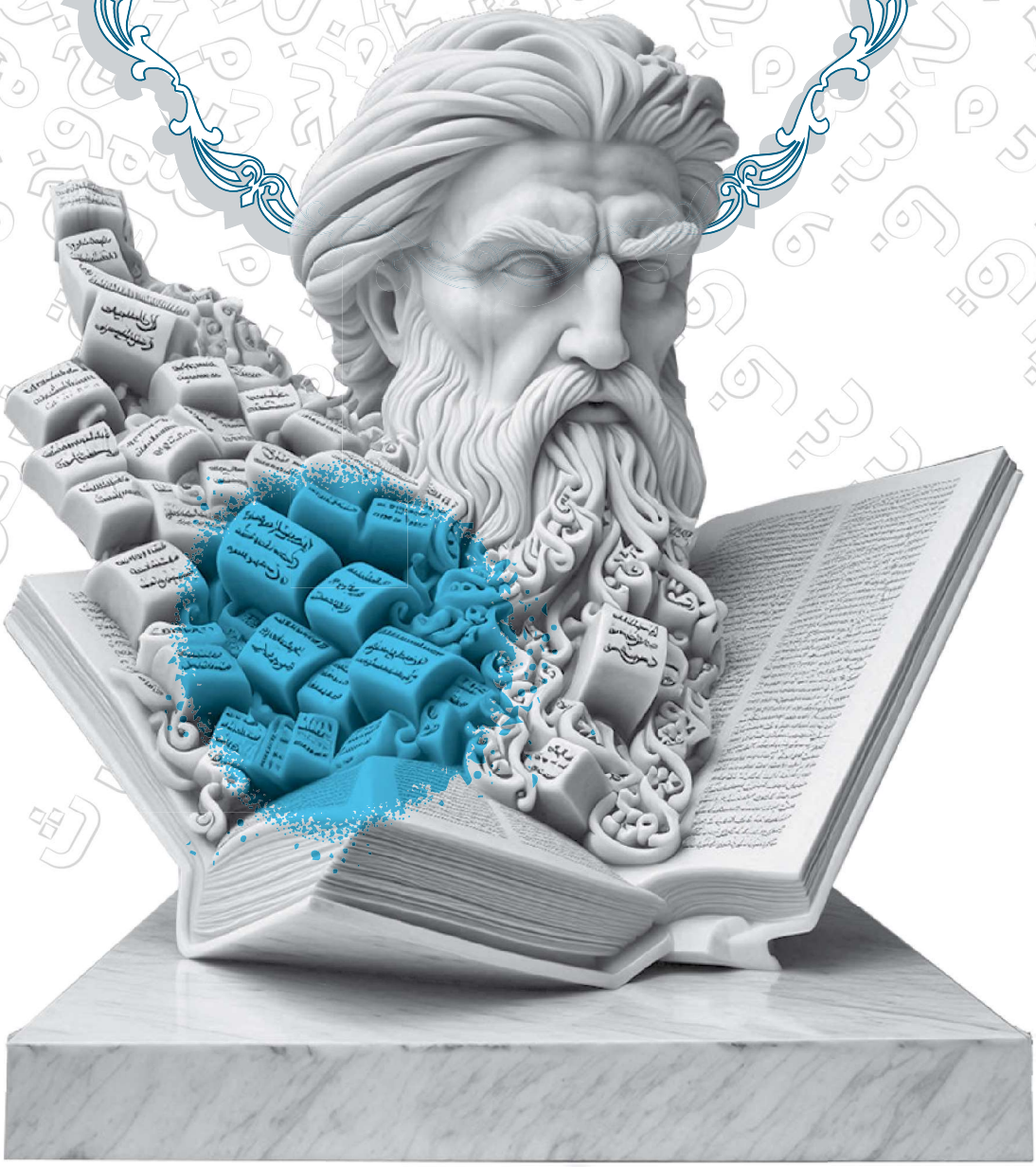
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۲»: پشیمانی: U – – – / گزینهٔ «۳»: کاروانی: – U – – / گزینهٔ «۴»: دانشکده: – – U U

۲۴. **گزینهٔ ۳**

۲۵. **گزینهٔ ۱** شاهنامه: – U – U (هجای پایانی کلمه کوتاه است.)

عروض پایهٔ یازدهم

- ارکان اصلی
- وزن‌های همسان
- وزن‌های همسان دولختی

مهم‌ترین مفهوم در عروض، **رکن** (وزن‌واژه / پایهٔ آوایی) است. در شعر فارسی از به هم پیوستن هجاها، **رکن** پدید می‌آید و تکرار (دو، سه یا چهار) **رکن**، وزن را می‌سازد. **رکن، مجموعه‌ای از هجاهای کوتاه و بلند است که همواره صدای ثابتی را تولید می‌کند.**

الگوی وزن شعر از بزرگ به کوچک: وزن - رکن - هجا - واج

وقتی می‌گوییم دو مصراع، هم‌وزن هستند؛ یعنی ترتیب هجاهای کوتاه و بلند آن‌ها (با لحاظ اختیارات شاعری) عیناً مانند هم است.

بسی تیر و دی‌ماه و اردیبهشت										
ب	سی	تی	رُ	دی	ما	هُ	ار	دی	بِ	هشت
U	–	–	U	–	–	U	–	–	U	U –
بیاید که ما خاک باشیم و خشت										
ب	یا	ید	کِ	ما	خا	ک	با	شی	مُ	خشت
U	–	–	U	–	–	U	–	–	U	U –

می‌بینید که ترتیب و تعداد هجاها عیناً مانند هم است و از نظم مشخصی پیروی می‌کند. این نظم مشخص (معمولاً سه‌تایی یا چهارتایی) همان ارکان شعر هستند. وقتی ترتیب و تعداد هجاهای کوتاه و بلند دو مصراع یکی است، برای تقسیم راحت‌تر، از ارکان بهره می‌گیریم؛ مثلاً به‌جای تکرار دائم شکل هجایی (U – –) رکن «فَعولُن» را جایگزین می‌کنیم. درنتیجه وزن شعر بالا، می‌شود: فَعولُن فَعولُن فَعولُن فَعَل.

مصراع	به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید											
بخش	بِ / می / سج / جا / دِ / رن / گی / کن / گَ / رت / پی / رِ / مُ / غا / گو / ید											
رکن	ب می سج جا				د رن گی کن				گ رت پی ر			م غا گو ید
شکل رکن	U	–	–	U	–	U	–	–	U	–	–	U	–	–	–	–
وزن	مَفاعیلُن مَفاعیلُن مَفاعیلُن مَفاعیلُن											

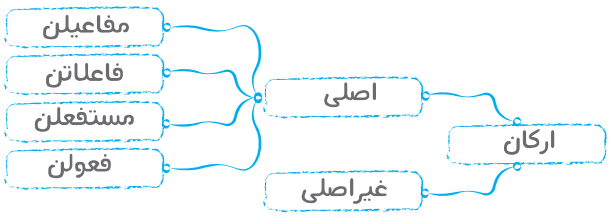
رکن واحد اصلی وزن در شعر فارسی (و عربی) است. **از به هم پیوستن چند رکن، وزن پدید می‌آید.**

انواع رکن

دو تقسیم‌بندی اصلی از ارکان شعر فارسی (و عربی) وجود دارد. در تقسیم‌بندی نخست، ارکان براساس تعداد هجاهای سازنده تقسیم می‌شوند:

تعداد هجا	مانند	شکل
پنج‌هجایی	مُفْتَعِلاتُن / مُتَفاعِلُن	– U – U U / – – U U –
چهارهجایی	مَفاعیلُن	– – – U
سه‌هجایی	فَعولن	– – U
دوهجایی	فَعَل / فَعِلُن	– – / – U
تک‌هجایی	فَع	–

در تقسیم‌بندی دوم، ارکان به دو دستهٔ **اصلی** و **غیراصلی** تقسیم می‌شوند:

نکتهٔ تکمیلی بیشتر ارکان شعر فارسی چهار یا سه‌هجایی هستند. ارکان پنج‌هجایی بیشتر در شعر عربی متداول‌اند و در شعر فارسی تقسیم می‌شوند. ارکان دو یا تک‌هجایی به‌ندرت اساس وزن قرار می‌گیرند و بیشتر در رکن پایانی به کار می‌روند.

۱ . این هجای کوتاه را اینجا بلند محسوب می‌کنیم، این یک اختیار شاعری است که به‌زودی آن را فراخواهید گرفت.

رکن اصلی چیست؟

همان‌طور که همهٔ عددها ترکیبی از اعداد اصلی (۰ تا ۹) هستند؛ همهٔ رکن‌های شعر فارسی هم صورتی از چهار رکن اصلی‌اند. در شعر فارسی چهار رکن اصلی وجود دارد:

نام رکن	شکل هجایی	بحر	مثال	مصراع
مَفاعیلُن	– – – U	هزج	خداوندا	شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
فاعِلاتُن	– – U –	رمل	نازنینا	هرکه محرابش تو باشی سر ز خلوت برنیارد
مُسْتَفعِلُن	– U – –	رجز	ای ساربان	ای ساربان آهسته ران کآرام جانم می‌رود
فَعولُن	– – U	متقارب	خدایا	سلامی چو بوی خوش آشنایی

یکی از مهم‌ترین مراحل فراگیری وزن شعر فارسی، یاد گرفتن **شکل**، **صدا** و **نام ارکان اصلی** است.

تمرین هر واژه را در زیر رکن آن قرار دهید.

بی‌ادعا - بی‌نهایت - درخشیدن - کواکب - کشاورزان - خنده‌رویان - دروازه‌بان - مردانگی - دستگیری - پرستوها - فرامرز - عاشقانه - بیابان

مَفاعیلُن	فاعِلاتُن	مُسْتَفْعِلُن	فَعولُن

ارکان اصلی

۱. مَفاعیلُنْ (U – – –)

مفاعیلن رکن اصلی بحر **هزج**[۱] است. یکی از پرکاربردترین و پرتکرارترین وزن‌های شعر فارسی از تکرار چهار مفاعیلن حاصل می‌شود.

رکن اصلی	ارکان فرعی	وزن‌ها
مَفاعیلُن	مَفاعِلُن (U – U –) / مَفاعی (U – –)	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن

تمرین ابیات زیر را مطابق الگوی بخش، رکن، وزن بخوانید و سپس یک مصراع از هر کدام را تقطیع کنید:

۱. بـــه می ســـجّاده رنگین کن گرت پیـــر مغان گوید — که ســـالک بی‌خبر نبود ز راه و رســـم منزل‌ها (حافظ)

۲. اگـــر آن ترک شـــیرازی به دســـت آرد دل ما را — به خال هندویش بخشـــم ســـمرقند و بخارا را (حافظ)

۳. تـــو را من دوســـت می‌دارم خلاف هرکـــه در عالم — اگر طعنه است در عقلم، اگر رخنه است در دینم (سعدی)

۴. مرا عاشـــق چنان بایـــد که هر باری کـــه برخیزد — قیامت‌هـــای پرآتش ز هر ســـویی برانگیـــزد (مولوی)

۵. اگر باشـــی محبـــت روزگاری تـــازه خواهد یافت — زمین در گردشش با تو مداری تازه خواهد یافت (حسین منزوی)

۲. فاعِلاتُنْ (– U – –)

فاعلاتن رکن اصلی بحر **رمل** است. وزن اصلی فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) کم‌کاربردتر و صورت محذوف آن پربسامدتر است.

رکن اصلی	ارکان فرعی	وزن‌ها
فاعِلاتُنْ	فَعَلاتُنْ (U U – –) / فاعِلُن (– U –)	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

۱. این نام‌ها مستقیماً از زبان عربی گرفته شده است. شما باید نام ارکان اصلی را بلد باشید.

پرسش‌های چهارگزینه‌ای یازدهم

۱. کدام رکن اصلی نیست؟

۱) – – U –　　۲) U – – –　　۳) – U –　　۴) – U – –

۲. تقطیع کدام مصراع نادرست است؟

۱) بـه پایـان آمـد ایـن دفتـر حکایـت همچنـان باقـی / بـه پـا یـا نـا / مـه‌ـدین دفـ‌ـتـر / ح کا یت هـم / چِ نان با قی

۲) تـو را گـر خـواب می‌گیـرد نـه صاحـب‌دردِ عشـاقی / تُ را گر خواب / می گی رد / نَ صاحب دَر / دِ عشـ‌ـشـاقی

۳) مـرا بگـذار تـا حیـران بمانـد چشـم در سـاقی / مـه‌ـرا بگـ‌ـذا / رُ تـا حـی ران / بـِ‌ـماند چش / مُ در سـاقی

۴) نـه حسـنت آخـری دارد، نـه سـعدی را سـخن پایـان / نـه حس نت آ / خَ ری دا رد / نـه‌ـسعـ‌ـدی را / سُ‌ـخن پا یان

۳. وزن کدام مصراع مفاعیلن نیست؟

۱) فغان از قهر لطف‌اندود و زهر شکرآمیزت　　۲) از هرچه می‌رود سخن دوست خوش‌تر است

۳) الا ای جان، به تن بازآ وگرنه تن به جان آید　　۴) شبان آهسته می‌نالم مگر دردم نهان ماند

۴. کلمات و ترکیبات ذکرشده در همهٔ گزینه‌ها بر وزن مستفعلن هستند، به‌جز:

۱) آهستگی – نیمه‌شبان – فرمانروا　　۲) صورتگران – دردِ نهان – پیمانه‌ها

۳) راهِ سفر – ماندگاری – دروازه‌بان　　۴) مرغِ هوا – شیر خدا – آزادگان

۵. وزن کدام مصراع همسان نیست؟

۱) راهی که می‌رویم به پایان نمی‌بریم　　۲) نقاب از بهر آن باید که بربندند روی زشت

۳) در سینه‌ها برخاسته اندیشه را آراسته　　۴) دست‌فشانم چو شجر، چرخ‌زنان همچو قمر

۶. کدام مصراع از تکرار خوشهٔ هجایی «– U – –» درست شده است؟

۱) شرمش از روی تو باید آفتاب　　۲) ای صبا آخر چه گردد گر کنی یک دم عنایت

۳) پرده از چهرهٔ صد راز نهان بگشاید　　۴) این جهان پاک خواب‌کردار است

۷. وزن کدام گزینه متفاوت است؟

۱) پریشـــان‌خاطران رفتنـــد در خـــاک / مـــرا از خـــاک ایشـــان آفریدنـــد

۲) تـو را ملکی‌ســت ای سـلطان دل‌هـا / کـه جـز دل‌هـای ویـران نیسـت او را

۳) نخواهی داد اگـر دادِ کسی رخ بـر کسی منما / کـه دیگـر دادخواهـان را رگ فریـاد نگشـاید

۴) غـم عشـقت ز گنـج رایـگان بـه / وصـال تـو ز عمـر جـاودان بـه

۸. در کدام مصراع‌ها رکن «مفاعلن» وجود دارد؟

الف) سرو هرگز چنین نرفت آزاد

ب) ما چون ز دری پای کشیدیم کشیدیم

پ) افتاده منم به گوشهٔ بیت حزن

ت) تو نیز باده به دست آر و راه صحرا گیر

ث) این همه روز مرگ یکسان‌اند

ج) صنما بر همه جهان چو تو خورشید سروری

۱) ب – ت – ج　　۲) الف – پ – ث　　۳) پ – ث – ج　　۴) الف – ت – ج

۹. تقطیع کدام مصراع نادرست است؟

۱) دلـــی دارم خریـــدار محبـــت / U – – – / U – – U / – –

۲) بیـا تـا بـا خـدا خلـوت گزینیـم / U – – – / – – – U / – –

۳) آتـش عشـق تـوام در جگـر افتـاد / – U U / – – U U / – – U U

۴) آن دم کـه خـراب گشـته‌ام آزادم / – U U / U – U / – – U –

پاسخنامهٔ تشریحی یازدهم

۱. گزینهٔ ۳ رکن‌های اصلی عبارت‌اند از: مفاعیلن: U – – – / فاعلاتن: – U – – / مستفعلن: – – U – / فعولن: U – –
رکن گزینهٔ «۳» فاعلن است.

۲. گزینهٔ ۲ خواب هجای کشیده است: تُ را گر خا / بُ می گی رد / نَ صاحب در / دِ عشـ شا قی.

۳. گزینهٔ ۲ وزن: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

۴. گزینهٔ ۳ ماندگاری – U – – فاعلاتن

۵. گزینهٔ ۱ وزن این مصراع (مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل) ناهمسان است.

۶. گزینهٔ ۲ بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن / گزینهٔ «۳»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن / گزینهٔ «۴»: فعلاتن مفاعلن فعلن

۷. گزینهٔ ۳ وزن این بیت مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن است.
وزن سایر گزینه‌ها: مفاعیلن مفاعیلن فعولن

۸. گزینهٔ ۴ وزن مصراع‌ها: الف: فعلاتن مفاعلن فعلن / ب: مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستف / پ: مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ فع / ت: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن / ث: فعلاتن مفاعلن فعلن / ج: فعلاتن مفاعلن فعلاتن مفاعلن

۹. گزینهٔ ۴ – – U U – / U – U – / – – – /

۱۰. گزینهٔ ۲ دیوانگان: مستفعلن – جهان‌بینی: مفاعیلن – سروسامان: مفاعیلن

۱۱. گزینهٔ ۴ وزن این گزینه «مفتعلن × ۴» و وزن سایر گزینه‌ها «مستفعلن × ۴» است.

۱۲. گزینهٔ ۳ مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن (ناهمسان)
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مفتعلن مفاعلن × ۲ / گزینهٔ «۲»: مفعول فاعلاتن × ۲ / گزینهٔ «۴»: مفتعلن فاعلن × ۲

۱۳. گزینهٔ ۳ فعلاتن فعلاتن فعلاتن **فعلن**

۱۴. گزینهٔ ۱ وزن این بیت مفتعلن مفاعلن است.
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۲»: مفعول مفاعیلن (= مستفعلُ مفعولن) / گزینه‌های «۳» و «۴»: مفعول فاعلاتن (= مستفعلن فعولن)

۱۵. گزینهٔ ۲ وزن مصراع‌ها: الف: مفتعلن مفتعلن فاعلن (همسان) / ب: مفعول فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن (ناهمسان) / پ: مفعول فاعلاتن × ۲ (همسان دولختی) / ت: مفاعیلن × ۴ (همسان) / ث: فعلاتن مفاعلن فعلن (ناهمسان)

۱۶. گزینهٔ ۲ وزن این بیت مفاعیلن مفاعیلن فعولن است.

۱۷. گزینهٔ ۲ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (سه پایهٔ آوایی)
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: فعولن فعولن فعولن فعل (چهار پایهٔ آوایی) / گزینهٔ «۳»: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (چهار پایهٔ آوایی) / گزینهٔ «۴»: فعولن فعولن فعولن فعولن (چهار پایهٔ آوایی)

۱۸. گزینهٔ ۳ بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: ایمن‌دلی: مستفعلن / گزینهٔ «۲»: دامِ زلفش: فاعلاتن / گزینهٔ «۴»: روشن‌روان: مستفعلن

۱۹. گزینهٔ ۴ بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن / گزینهٔ «۲»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن / گزینهٔ «۳»: مفاعیلن مفاعیلن فعولن

۲۰. گزینهٔ ۳ مفتعلن مفتعلن فاعلن

۲۱. گزینهٔ ۲ فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن وزن سایر گزینه‌ها: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

۲۲. گزینهٔ ۳ – – U / – U – – / – – U / – U – – (مستفعلن فعولن × ۲)

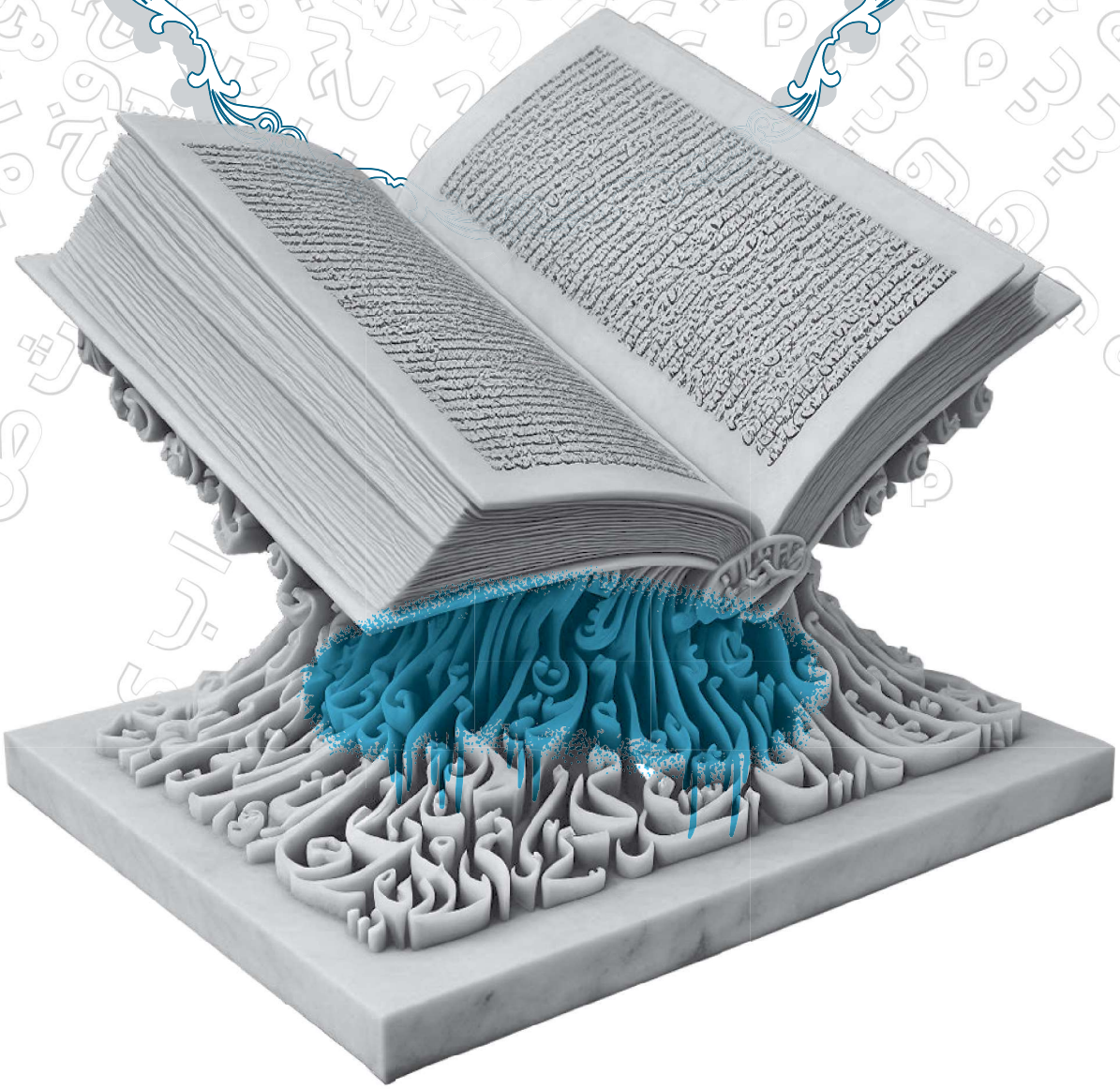
۲۳. گزینهٔ ۳ وزن سایر گزینه‌ها: مفاعیلن × ۴ است.

۲۴. گزینهٔ ۲ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستف
بررسی سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: فعلات فاعلاتن × ۲ / گزینه‌های «۳» و «۴»: مستفعلن فعولن × ۲

۲۵. گزینهٔ ۱ وزن مصراع‌ها: الف: مفعول فاعلاتن × ۲ / ب: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن / پ: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن / ت: فعلات فاعلاتن × ۲ / ث: مفاعیلن × ۴

عروض پایهٔ دوازدهم

- اوزان ناهمسان
- اختیارات شاعری
- وزن شعر نیمایی

اوزان ناهمسان

در پایهٔ یازدهم دیدیم که توالی ارکان می‌تواند یک وزن جدید بسازد. اگر این وزن جدید حاصل یک یا دو رکن تکراری باشد، وزن حاصل، همسان و اگر رکن‌های متفاوتی آن را پدید آورده باشند، ناهمسان است. در وزن ناهمسان، سه یا چهار رکنی که برای ساختن وزن به هم می‌پیوندند، از نظم مشخصی پیروی نمی‌کنند. هر کدام از آن‌ها ممکن است یک رکن اصلی یا زحافی از آن باشند. همهٔ ارکان شعر فارسی زحاف (= صورت تغییرشکل‌یافتهٔ) همان چهار رکن اصلی هستند. برای پیدا کردن وزن ناهمسان نیز شعر را مطابق همان الگوی «بخش ← رکن ← وزن» می‌خوانیم و سپس نام ارکان را پیدا می‌کنیم.

زحافات رایج شعر فارسی:

مفاعیلن	فاعلاتن	مستفعلن	فعولن
مفاعلن	فعلاتن	مفتعلن	فعل
مفاعیل	فاعلن	مفعول	فع
مفعول	فعلات	مستفعل	فع‌لن
مفاعی (فعولن)	فعلن	مفعولن	
مفعولن	فاعلات		

نکتهٔ تکمیلی به نظر می‌رسد در انتخاب ارکان وزن‌های ناهمسان، پسند موسیقیایی اعراب و ایرانیان نقشی کلیدی داشته است؛ یعنی شاعران این زبان‌ها ترتیبی اتفاقی از ارکان را کنار هم چیده‌اند و اگر به گوششان خوش‌آهنگ بوده، مطابق همان شعر گفته‌اند. تعداد وزن‌های ناهمسان در عمل خیلی زیاد نیست.

تمرین ابیات زیر را مطابق الگوی «بخش ← رکن ← وزن» بخوانید:

مجنون چو حدیث عشق بشنید — اول بگریست پس بخندید (نظامی)
دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای — فرشته‌ات به دو دست دعا نگه دارد (حافظ)
دست از مس وجود چو مردان ره بشوی — تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی (حافظ)
می‌باری ای باران و می‌شویی زمین را — اما نمی‌شویی دل اندوهگین را (حسین منزوی)
ای گل گمان مبر به شب جشن می‌روی — شاید به خاک مرده‌ای ارزانی‌ات کنند (فاضل نظری)

پرکاربردترین وزن‌های ناهمسان (چهارركنی):

وزن	مثال
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن	صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را / که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را (حافظ)
مفتعلن فاعلات مفتعلن فع	خلوت دل نیست جای صحبت اضداد / دیو چو بیرون رود فرشته درآید (حافظ)
مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل (= مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)	باز این چه شورش است که در خلق عالم است / باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است (محتشم کاشانی)
مستفعل مستفعل مستفعل مستف (= مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)[1]	ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز / کان سوخته را جان شد و آواز نیامد (سعدی)
مستفعل مستفعل مستفعل فع (= مفعول مفاعیل مفاعیل فعل) (وزن رباعی)	اسرار ازل را نه تو دانی و نه من / وین حرف معما نه تو خوانی و نه من (خیام)
مستفعلن مستفعلن مستفعلن فع	با شوق آبش می‌دهم هر روز هرچند / چیزی به‌غیر از خاک در گلدان من نیست (وحید عیدگاه)

پرکاربردترین وزن‌های ناهمسان (سه‌رکنی):

وزن	مثال
فعلاتن مفاعلن فعلن	درد عشقی کشیده‌ام که مپرس / زهر هجری چشیده‌ام که مپرس (حافظ)
مستفعلن مفاعل مفعولن (= مفعول فاعلات مفاعیلن)	هموار کرد خواهی گیتی را / گیتی‌ست کی پذیرد همواری؟ (رودکی)
مستفعل فاعلات مستفعل (= مفعول مفاعلن مفاعیلن)	شخصی به هزار غم گرفتارم / در هر نفسی به جان رسد کارم (مسعود سعد سلمان)
مستفعل فاعلات فعلن (= مفعول مفاعلن فعولن)	ای نام تو بهترین سرآغاز / بی نام تو نامه کی کنم باز؟ (نظامی)

۱. این وزن در صورت تقطیع شدن با مستفعلُ همسان و در صورت تقطیع شدن با مفعولُ ناهمسان است و کتاب درسی فنون (۳) صورت همسان آن را مرجح می‌داند.

پرسش‌های چهارگزینه‌ای دوازدهم

۱. وزن عروضی کدام بیت متفاوت است؟

۱) مرا به هیچ بدادی و من هنوز بر آنم / که از وجود تو مویی به عالمی نفروشم
۲) اگرچه دیر بماندم، امید برنگرفتم / مَضَی الزَّمانُ و قلبی یَقولُ إِنَّکَ آتی
۳) در آن نفس که بمیرم در آرزوی تو باشم / بدان امید دهم جان که خاک کوی تو باشم
۴) اگر قبول کنی ور برانی از در خویش / نگردم از تو و گر خود فدا کنم سر خویش

۲. کدام مصراع با مصراع «دل اگر خداشناسی، همه در رخ علی بین» هم‌وزن است؟

۱) نرسد نالهٔ سعدی به کسی در همه عالم
۲) ملکا ذکر تو گویم که تو پاکی و خدایی
۳) نه چنان گناهکارم که به دشمنم سپاری
۴) آب زنید راه را هین که نگار می‌رسد

۳. کدام بیت بر وزن «مفتعلن فاعلات مفتعلن فع» سروده شده است؟

۱) دانه چو طفلی است در آغوش خاک / روز و شب این طفل به نشو و نماست
۲) بگذرد این روزگار تلخ‌تر از زهر / بار دگر روزگار چون شکر آید
۳) گفت که با بال و پری من پر و بالت ندهم / در هوس بال و پرش بی‌پر و پرکنده شدم
۴) چون است حال بستان ای باد نوبهاری / کز بلبلان برآمد فریاد بی‌قراری

۴. وزن کدام بیت صحیح ذکر شده است؟

۱) از خانه بیرون می‌زنم اما کجا امشب / شاید تو می‌خواهی مرا در کوچه‌ها امشب
(مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن)
۲) به هرکجا می‌گذرم به هرکسی می‌نگرم / عکس تو قاب می‌کند آینهٔ ضمیر من
(مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن)
۳) برای من تو زمانی نه روز و شب آری / که دیگران گذرانند و ماندگار تویی
(مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن)
۴) درآ به چشم من ای شوکت زمینی تو / به جلوه از همه خوبان آسمان خوش‌تر
(مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن)

۵. وزن مقابل همهٔ مصراع‌ها به‌جز ..... درست است.

۱) دوش می‌آمد و رخساره برافروخته بود (فاعلاتن فعلاتن فعلن)
۲) مرا می‌بینی و هر دم زیادت می‌کنی دردم (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)
۳) بیا که رایت منصور پادشاه رسید (مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن)
۴) ای آن‌که به تقریر و بیان دم زنی از عشق (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)

۶. تقطیع هجایی همهٔ مصراع‌ها به‌جز ..... به‌شکل «U – U – / – – U U / – U – U / – – – » است.

۱) به بوی آنکه شبی در حرم بیاسایند
۲) مپرس حال مرا روزگار یارم نیست
۳) به یاد یار و دیار آن‌چنان بگریم زار
۴) کی بر این کلبهٔ طوفان‌زده سر خواهی زد

۷. وزن کدام مصراع در مقابل آن صحیح ذکر شده است؟

۱) امشب به یادت پرسه خواهم زد غریبانه (مستفعلن مستفعلن فعولن)
۲) می‌کشم الفبا را روی لوحه‌ای سنگی (فاعلن مفاعیلن فاعلن مفاعیلن)
۳) هلا یهودی سرگردان، عنان قافله برگردان (مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن)
۴) می‌آمد از برج ویران مردی که خاکستری بود (مستفعلن فاعلات مستفعلن فاعلات)

۸. وزن دو بیت در همهٔ گزینه‌ها یکسان است، به‌جز:

۱) گاهی نمی‌توان به خدا حرف درد را / در دل نگاه داشت و روز معاد زد
ما آزموده‌ایم در این شهر بخت خویش / بیرون کشید باید از این ورطه رخت خویش

۲) به جهان پشت مبندید به یک صدمت آه / مهرهٔ پشت جهان یک ز دگر بگشایید
رونق عهد شباب است دگر بستان را / می‌رسد مژدهٔ گل بلبل خوش‌الحان را

۳) یک نقطه بیش فرق رحیم و رجیم نیست / از نقطه‌ای بترس که شیطانی‌ات کنند
شکر خدا که هرچه طلب کردم از خدا / بر منتهای همت خود کامران شدم

۴) از درد سخن گفتن و از درد شنیدن / با مردم بی‌درد ندانی که چه دردی است
گفتم که به دانایی از قید تو بگریزم / لیکن بشد از دستم سررشتهٔ دانایی

۹. وزن کدام بیت متفاوت است؟

۱) نه من ز بی‌عملی در جهان ملولم و بس / ملامت علما هم ز علم بی‌عمل است
۲) کنون که صاحب مژگان شوخ و چشم سیاهی / نگاه دار دلی را که برده‌ای به نگاهی
۳) مرا به دست تو خوش‌تر هلاک جان گرامی / هزاربار، که رفتن به دیگری به حمایت
۴) حکایت شب هجران نه آن حکایت حاکی است / که شمّه‌ای ز بیانش به صد رساله برآید

۱۰. وزن کدام بیت متفاوت است؟

۱) به مجمعی که درآیند شاهدان دو عالم / نظر به‌سوی تو دارم، غلام روی تو باشم
۲) در انگبین نه چنان پا فروشده‌ست مگس را / کز آستان برود گر صد آستین بفشانی
۳) گرم عذاب نمایی به داغ و درد جدایی / شکنجه صبر ندارم بریز خونم و رَستی
۴) نگویمت که همه‌ساله می‌پرستی کن / سه ماه می خور و نه ماه پارسا می‌باش

۱۱. دو بیت ذکرشده در تمامی گزینه‌ها هم‌وزن‌اند، به‌جز:

۱) دلی که غیب‌نمایست و جام جم دارد / ز خاتمی که دمی گم شود چه غم دارد
زبور عشق‌نوازی نه کار هر مرغی‌ست / بیا و نوگل این بلبل غزل‌خوان باش

۲) ای رستخیز ناگهان، ای رحمت بی‌منتها / ای آتشی افروخته در بیشهٔ اندیشه‌ها
برخیز تا یک‌سو نهیم این دلق ازرق‌فام را / بر باد قلاشی دهیم این شرک تقوانام را

۳) ما ز یاران چشم یاری داشتیم / خود غلط بود آنچه می‌پنداشتیم
عمر ما را مهلت امروز و فردای تو نیست / من که یک امروز مهمان توام، فردا چرا؟

۴) سعدی از دست تو از پای درآید روزی / طاقت بار ستم تا کی و هجران تا چند؟
ماهم این هفته برون رفت و به چشمم سالی است / حال هجران تو چه دانی که چه مشکل حالی است

۱۲. وزن همهٔ ابیات درست است، به‌جز:

۱) تا نیمه چرا ای دوست لاجرعه مرا سرکش / من فلسفه‌ای دارم یا خالی و یا لبریز
(مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

۲) من جز برای تو نمی‌خواهم خودم را / ای از همه من‌های من بهتر منِ تو
(مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن)

۳) چون سنگ‌ها صدای مرا گوش می‌کنی / سنگی و ناشنیده فراموش می‌کنی
(مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

۴) نشود فاش کسی آنچه میان من و توست / تا اشارات نظر نامه‌رسان من و توست
(فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

۱۳. در بیت زیر چند بار حذف همزه صورت گرفته است؟

«محتسب مستی به ره دید و گریبانش گرفت / مست گفت ای دوست، این پیراهن است افسار نیست»

۱) ۱ ۲) ۲ ۳) ۳ ۴) ۴

پاسخنامهٔ تشریحی دوازدهم

۱. **گزینهٔ ۴** وزن این بیت «مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن» است. سایر ابیات دوری همین وزن هستند، یعنی «مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن».

۲. **گزینهٔ ۳** وزن مصراع اول و مصراع تست: «فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن»
وزن سایر گزینه‌ها: گزینه‌های «۱» و «۲»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن / گزینهٔ «۴»: مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن

۳. **گزینهٔ ۲** وزن سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مفتعلن مفتعلن فاعلن / گزینهٔ «۳»: مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن / گزینهٔ «۴»: مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن (= مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن)

۴. **گزینهٔ ۳** وزن سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستف / گزینهٔ «۲»: مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن (در مصراع اول قلب دارد.) / گزینهٔ «۴»: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

۵. **گزینهٔ ۳** وزن مصراع: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

۶. **گزینهٔ ۴** وزن سایر گزینه‌ها: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن (با ابدال، چون تقطیع هجایی خواسته شده با ابدال لحاظ می‌شود وگرنه وزن «مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن» است.) وزن گزینهٔ «۴»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

۷. **گزینهٔ ۲** وزن سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستف / گزینهٔ «۳»: مفاعلن فعلاتن فع مفاعلن فعلاتن فع / گزینهٔ «۴»: مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن

۸. **گزینهٔ ۴** وزن بیت اول: مستفعل مستفعل مستفعل مستف
وزن بیت دوم: مستفعل مفعولن مستفعل مفعولن
وزن سایر گزینه‌ها: گزینه‌های «۱» و «۳»: مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل / گزینهٔ «۲»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

۹. **گزینهٔ ۱** وزن این بیت: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن
وزن سایر گزینه‌ها: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن

۱۰. **گزینهٔ ۴** وزن این بیت: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن
وزن سایر گزینه‌ها: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن

۱۱. **گزینهٔ ۳** وزن بیت اول: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن
وزن بیت دوم: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن
وزن سایر گزینه‌ها: گزینهٔ «۱»: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن / گزینهٔ «۲»: مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن / گزینهٔ «۴»: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

۱۲. **گزینهٔ ۲** وزن درست: مستفعلن مستفعلن مستفعلن فع

۱۳. **گزینهٔ ۳** در مصراع اول همزه‌ای نداریم. در مصراع دوم همزه‌های «ای، است و افسار» حذف شده‌اند.

۱۴. **گزینهٔ ۴**

۱۵. **گزینهٔ ۳** الف: «ل» در «مجالِ» و «ث» در «حدیثِ» بلند تلفظ می‌شوند و «تنگ آمد» حذف همزه دارد. / ب: «ه» در «مهِ» بلند تلفظ می‌شود و «از» و «آن» در مصراع دوم حذف همزه دارند. / پ: «همه» و «تو» بلند تلفظ می‌شوند. / ت: «ت» در «صورتِ» و «ی» در «پیدایی و پنهانی» بلند و «ای» در هر دو کلمه کوتاه تلفظ می‌شود.

۱۶. **گزینهٔ ۱** «ای» در «فارغی» باید کوتاه تلفظ شود.

۱۷. **گزینهٔ ۱** این نوع قلب (تبدیل مستفعل به فاعلات) فقط در وزن رباعی و معمولاً در هجای دوم اتفاق می‌افتد.

در	حی	ر	تَ	مز	مَ	را	مِ	ای	مر	دُ	مِ	پس	ت
–	–	U	U	–	U	–	U	–	–	U	U	–	✗

۱۸. **گزینهٔ ۲** در گزینهٔ «۱» «دستِ»، در گزینهٔ «۳» «و» و در گزینهٔ «۴» «ن» در «دیدن» و «ه» در «مرتبه» بلند تلفظ می‌شوند.

۱۹. **گزینهٔ ۱** «آشفته» صفت است و قبلش مصوت دارد، پس حذف نمی‌شود.